

ARHIVSKA GRAĐA VOJNOPRAVOSUDNIH ORGANA JNA KAO ZAJEDNIČKA BAŠTINA

Primer arhivske građe Višeg vojnog suda 1945. godine

Dragan Kršmanović*, Arsen Kršmanović**

UDK: 930.253:347:99“1945“

Dragan Kršmanović, Arsen Kršmanović: Arhivska građa vojnopravosudnih organa JNA kao zajednička baština - Primer arhivske građe Višeg vojnog suda 1945. godine. Tehnički in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Zbornik referatov z dopolnilnega izobraževanja, Maribor 8/2009, str. 257–262.

Izvirnik v srbsčini, izvleček v srbsčini in angleščini, povzetek v angleščini.

Autor se u radu bavi »zajedničkom baštinom« kao delom arhivske građe koji će na ovaj način biti označena u procesu sukcesije arhiva u skladu sa aneksom »D« Sporazuma o sukcesiji bivše SFRJ. Na primeru arhiva Višeg vojnog suda, koji će po mišljenju autora, biti u statusu zajedničke baštine, daju se predlozi za procedure i načine regulisanja pristupa ovoj arhivskoj građi i mesto privatnih agencija u ovoj aktivnosti.

UDC: 930.253:347:99“1945“

Dragan Kršmanović, Arsen Kršmanović: Archives of JNA Military Courts as Common Heritage - Example of Superior Military Court 1945 Archives. Technical and Field Related Problems of Traditional and Electronic Archiving. Conference Proceedings, Maribor 8/2009, pp. 257–262.

Original in Serbian, abstract in Serbian and English, summary in English.

The author deals with »common heritage« as a part of archives which will be marked as such in the process of succession of archives as prescribed by Annex »D« of the Agreement on succession of former SFRY. At the example of the archives of Superior Military Court, which, according to the author's opinion, will have the status of common heritage, the proposals for procedures and methods of regulating access to this archives and the role of private agencies in this activity are being put forward.

Ključne besede: arhivsko gradivo, skupna dediščina, sukcesija, Aneks »D«, Više vojaško sodišče.

Zvaničnom ratifikacijom sporazuma o sukcesiji¹ završen je prvi deo poslova oko raspodele i regulisanja pristupa arhivskoj građi saveznih organa bivše SFRJ. Nakon toga je otpočeo drugi, daleko složeniji proces u koji su neposredno uključene i arhivske institucije svih, nekad republika članica, a danas nezavisnih država.

U savezne arhive, pre svega Arhiv Jugoslavije ali i u Vojni arhiv, Arhiv MIP i Jugoslovensku kinoteku, u skladu sa odredbama članova 2, 3 i 4. aneksa »D« Sporazuma, stigli su obimni popisi arhivske građe na koju računaju arhivi u Ljubljani, Zagrebu, Sarajevu i Skoplju.

Način na koji će se realizacija sporazuma regulisati još nije jasan. Dok potražioc i žele da prosto fizički razdele arhivsku građu »federacije« sadašnji vlasnici se tome protive.

* Mr. Dragan Kršmanović, direktor, Agencije »Arhiv-asistent«, Svetozara Markovića 70/317, 11000 Beograda, Srbija.

** Arsen Kršmanović, arhivista, Agencija »Arhiv-asistent«, Svetozara Markovića 70/317, 11000 Beograd, Srbija.

¹ Savezna skuština SRJ ga je ratifikovala 01. 07. 2002. godine.

No bez obzira kakvo rešenje bude, i da li će većina građe biti podeljena a manji deo ostati u statusu zajedničke baštine ili će situacija biti obrnuta, činjenica je da će deo arhivske građe, od značaja za sve republike bivše SFRJ, predstavljati zajedničku baštinu svih država sukcesora. Jer bez obzira šta mislili o Jugoslaviji ona je bila istorijska realnost koja je bitno uticala na život svih naroda na Balkanu i bez proučavanja njenog funkcionisanja i uticaja na republike članice federacije nije moguće do kraja razumeti ni sadašnjost a posebno budućnost Balkana.

Pojam »zajedničke baštine« izričito je naveden u odredbama člana 6. stav 1. Aneksa »D«² i trebalo bi da predstavlja svu onu arhivsku građu o čijoj podeli nije postignut sporazum. Imajući u vidu da sporazuma o raspodeli nije bilo u rokovima koje predviđa sporazum, naš stav je da je većina arhivske građe u arhivama SFRJ postala »zajednička baština«.

Pitanjem zajedničke baštine bavio se i Međunarodni arhivski savet koji je, svojim rezolucijama, u dva navrata 1994.³ i 2006.⁴ u oba navrata podržao očuvanje integriteta arhivske građe koja predstavlja zajedničku baštinu i pozvao zainteresovane strane na saradnju. Praksa je pokazala da arhivisti, boreći se za isključivo vlasništvo nad arhivskom građom, često zaboravljaju svoju ulogu čuvara svedočanstava o istoriji, kako nacionalnoj tako i zajedničkoj. Tako čekajući da se reši pitanje vlasništva propuštaju priliku za razmenom informacija o arhivskoj građi, njenoj lokaciji, sređenosti i dostupnosti. Na taj način lišavamo istoričare ali i zainteresovane građane i organizacije mogućnosti da dođu do objektivne istorijske istine ili ostvare svoja prava.

Mišljenja sam da je u Zagrebu **nemoguće** napisati knjigu o periodu Drugog svetskog rata ili o JNA a da se pre toga ne provede istraživanje u Vojnom arhivu a da pri tome ta knjiga nije propagandni pamflet ili plod »dirigovane historiografije«. Isto mišljenje važi i za ostale države naslednice SFRJ. Savremeni svet je postao prostor sa komprimiranim protokom vremena, nauka više ne može da čeka ni zakonom propisane rokove od 30 godina a posebno naša parničenja oko arhivske građe. Zbog toga ću na primeru arhive Višeg vojnog suda pokušati da ukažem na mogući model korišćenja arhivske građe koja nesumnjivo predstavlja zajedničku baštinu a sticajem okolnosti se nalazi u Beogradu i poverena je Vojnom arhivu. Fond vojnopravosudnih organa JNA obuhvata arhivsku građu nastalu u periodu od 1944. pa do 2004. godine.

² Član 6. aneksa »D« Sporazuma glasi: U vezi sa državnim arhivama SFRJ, koje nisu predmet razmatranja čl. 3 i 4. Države će sporazumom, koji će se postići u roku od 6 meseci od dana stupanja na snagu ovog Sporazuma, utvrditi njihovu pravednu raspodelu među sobom ili njihovo zadržavanje kao zajedničke baštine Država koje će imati slobodan i neometan pristup. Ako se takav sporazum ne postigne, arhiva će postati zajednička baština. U oba slučaja svaka Država može da pravi kopije arhiva o kojima je ovde reč na bazi jednakog učešća u troškovima.

³ 31. međunarodna konferencija, Vašington, rezolucija br. 3: »Da arhivisti, naročito rukovodioci nacionalnih arhivskih institucija i predstavnici stručnih asocijacija, podrže diplomatske inicijative za pronalaženje pravednih rešenja za arhivske sporove i da u međuvremenu arhivisti promovišu saradnju između nacionalnih arhivskih institucija tako što će identifikovati sporni arhivski materijal, obezbediti integritet takvog materijala izradom odgovarajućih informativnih sredstava i što će ohrabrivati reprodukciju i pristup arhivama«.

⁴ 39. međunarodna konferencija, Kurakau, rezolucija br. 5:
Rezolucija o kolonijalnim arhivima i o zajedničkoj arhivskoj baštini koju dele različite zemlje
Imajući u vidu da se koncept arhiva kolonijalnih zemalja mora dovesti bliže konceptu izmeštenih arhiva, imajući u vidu teškoće u primeni međunarodnih preporuka o izmeštenim arhivama i složenosti problema Potvrđujući rad devet zemalja bivše Francuske zapadne Afrike i Kariba u objedinjavanju njihove arhivske baštine, i uočavajući da je i drugim zemljama u svetu potrebno da zajednički dele dokumenta koja se odnose na zajedničku baštinu, predlažu plan za multilateralnu saradnju sa ciljem da • razvije protok informacija o izvorima koji dokumentuju fenomene kolonizacije i dekolonizacije, • obezbedi opremu, obuku i neophodne resurse, • poboljša pristup arhivama sačuvanim van zainteresovanih teritorija, posebno izradom detaljnih informativnih sredstava i zajedničkim korišćenjem dokumentarnog materijala kopiranjem i objavljivanjem.
Obraćaju se Unesku, organizacijama i zainteresovanim državama da ohrabre i finansijski podrže ovaj plan i sve projekte koji imaju za cilj da olakšaju pristup dokumentima koji se odnose na zajedničko pamćenje zemalja koje imaju istu prošlost.

Njegova struktura prati organizacijsko formacijske promene nastale u NOVJ, JA i JNA. Ukupno se u Vojnom arhivu nalaze upisnici 157 sudova sa teritorije bivše SFRJ. Prvi dokument koji tretira organizaciju vojnopravosudnih organa u toku NOR-a donesen je u Foči januara 1942. godine.⁵ Definitivno zaokruživanje sistema organizacije vojnih sudova izvršeno je Uredbom o vojnim sudovima od 24. maja 1944. godine.⁶ Ovom Uredbom ukinuti su postojeći vojni sudovi i sudovi časti za oficire a ustanovljeni vojni sudovi korpusa i korpusnih vojnih područja. Istovremeno su proširene nadležnosti Višeg vojnog suda.⁷

Uredbom je određeno da vojni sudovi sude »za sva dela koja su uperena protiv oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije, protiv tekovina i interesa te borbe (čl. 2 Uredbe) a posebno za ratne zločine, dela narodnih neprijatelja i krivična dela vojnih lica i ratnih zarobljenika pri čemu su tretman vojnih lica imala i civilna lica koja su u bilo kakvom službenom odnosu sa vojskom«. Data je definicija ratnog zločinca i narodnog neprijatelja a navedena su i krivična dela vojnih lica. Vojni sudovi korpusa postali su stalni sudski organi sa svojim predsednikom i potpredsednikom. U prvom stepenu su, dakle, sudili vojni sudovi divizija, vojni sud za grad Beograd, sudovi brigada KNOJ-a i vojni sudovi vojnih područja. Suđenja u drugom stepenu praktično nije bilo jer nije postojala mogućnost izjavljivanja žalbi na prvostepene presude. Ipak kao su sve smrtne presude, presude na robiju i na gubitak čina išle višim sudovima na odobrenje bio je to svojevrstan vid drugostepenosti. Završetak ratnih operacija i potreba za učvršćivanjem novouspostavljene vlasti zahtevali su i drugačiju organizaciju sudova. Zbog toga je Privremena narodna skupština DFJ među prvim zakonima donela i dva koja su se odnosila na organizaciju i rad sudova i to: 24. avgusta 1945. godine Zakon o uređenju i nadležnosti Vojnih sudova u JA⁸ i dva dana kasnije Zakon o uređenju narodnih sudova.⁹

U suštini Zakon je verifikovao već postojeću organizaciju vojnih sudova tako da su ustrojeni prvostepeni sudovi: vojni sudovi divizija, vojni sudovi vojnih područja, Vojni sud pomorske flote i Vojni sud za grad Beograd (sa nešto većim ovlašćenjima). Ovi sudovi su sudili isključivo u prvom stepenu i to o krivičnim delima vojnika i podoficira iz sastava jedinica za koje su nadležni te o krivičnik delima za koja su nadležni vojni sudovi sa teritorije za koju su nadležni. Prema službenoj evidenciji broj optuženih lica bio je sledeći:

Godina	Broj rešenih krivičnih predmeta	Broj optuženih lica		
		Vojnih	Nevojnih	Ukupno
1945	33.884	12.884	28.558	41.402
1946	12.983	11.631	11.801	23.432
1947	7.606	5.303	5.812	11.115
UKUPNO	54.473	29.778	46.171	75.949

Upisnik Višeg vojnog suda za 1945. godinu sadrži 3844 predmeta, dostavljena od strane 143 suda, sa ukupno 5557 lica koje su teritorijalno raspoređena po sledećem:

⁵ Naredba J. B.Tita od 22. januara 1942. godine, objavljena u Zborniku NOR-a, tom2 str. 114-115, VII JNA, 1949.

⁶ Objavljeno u zborniku NOR-a, tom 2, knjiga 13 dok. 74.

⁷ Do aprila 1944. godine tu dužnost je obavljao dr. Vladimir Velebit a od tada dr. Josip Hrnčević.

⁸ Objavljen u SL DFJ br. 65/45.

⁹ Objavljen u SL DFJ br. 67/45.

Republika	Pošiljaoci ¹⁰	Broj sudova	Broj lica	% lica
Srbija	54	35	1854	33,4%
»uža Srbija«	30	18	1198	
Vojvodina	17	11	452	
Kosovo i Metohija	7	6	204	
Hrvatska	25	23	1453	26,1%
BiH	24	19	730	13,1%
Slovenija	8	6	285	5,1%
Makedonija	15	15	353	6,3%
Crna Gora	15	12	363	6,5%
Ostali sudovi ¹¹			529	9,5%
			5557	100%

Upisnik Vrhovnog vojnog suda je prvorazredan istorijski izvor za proučavanje represije pri kraju i nakon Drugog svetskog rata. Među optuženima je 3315 lica osuđenih na smrt po različitim osnovama. On može predstavljati i izvor za proučavanje opšteg stanja u društvu a i osnov za regulisanje ličnih prava građana (rehabilitaciju, materijalnu nadoknadu ili povraćaj konfiskovane imovine) posebno jer se u njemu nalaze i podaci za deo sudova čija arhivska građa nije sačuvana ili su prvostepene presude bitno izmenjene.

Jasno je da sve što se odnosi na Vrhovni vojni sud mora ostati nedeljivo i da mu je prirodno mesto u Vojnom arhivu, gde se i sada nalazi. Ali je potpuno jasno da svi naučnici ili zainteresovani sa teritorije bivše SFRJ imaju pravo a pretpostavljam i želju da steknu uvid u ovu građu.

Sam način podele arhivske građe u duhu člana 3. i 4. Sporazuma nije tema ovog rada mada i o tome imam jasno i nedvosmisleno mišljenje.¹²

Kada je u pitanju zajednička baština postoji više načina da se obezbedi njeno efikasno korišćenje ali svaki od predloženih načina mora poštovati sledeće postulate:

- »Zajednička baština« je kulturološki pojam i nema veze sa faktičkim vlasništvom i staranjem o arhivskoj građi kao materijalnom dobru, odnosno dokumenta imaju svog jasnog vlasnika ali se u duhu »zajedničke baštine« reguliše procedura i pravo pristupa i uslovi korišćenja.
- Aneks »D« Sporazuma o sukcesiji je konačni dokument koji reguliše pitanje sukcesije arhivske građe i po tom pitanju nije potrebno sklapati posebne ugovore.
- Posebne ugovore je potrebno sklapati samo radi regulisanja tehničkih pitanja (procedure pristupa, cene koštanja, materijalnih pitanja i sl.) u duhu člana 11. aneksa »D« Sporazuma.

¹⁰ Pošiljaoci predstavljaju sudove pod različitim nazivima (često je isti sud navođen pod različitim imenima) a broj sudova stvarni broj sudova čije predmete je primio Vrhovni vojni sud.

¹¹ Ostali sudovi su sudovi jedinica koje su menjale lokaciju u toku godine ili drugostepeni sudovi.

¹² U sagledavanju eventualne raspodele građe moraju se uvažiti dva principa: nedeljivosti i interesa korisnika. Ne bi se smelo dozvoliti bilo kakvo cepanje fondova a istovremeno nema nikakvog razloga da dokumenta koja su neophodna za nesmetani život i rad stanovništva (recimo građevinska dokumenta) ne budu u originalu i što pre vraćena na teritoriju gde se objekti nalaze.

Pošto u Srbiji, nažalost, ne postoju arhivska uprava u ministarstvu kulture to bi najprirodniji put bi bio da svi arhivi novonastalih država potpišu sporazume sa arhivima u Beogradu o pristupu i korišćenju ove građe. Pozivajući se na aneks »D«, sporazumom bi se regulisao pristup (koji bi morao da bude pod uslovima kao za državljane države na čijoj se teritoriji arhiv nalazi), troškovi (koji bi morali biti minimalni ili bar kao za domaće korisnike) i eventualna ograničenja. Nakon toga bi se pristupilo planskom kopiranju odnosno skeniranju željenih dokumenata.

Na osnovu iskustva dugogodišnjeg načelnika Vojnog arhiva a danas kao direktor agencije za usluge u oblasti istraživanja arhivske građe i arhiviranja »Arhiv-asistent«, kao najbolji i najefikasniji način za korišćenje arhivske građe koja predstavlja »zajedničku baštinu« predlažem:

- intenzivirati saradnju među arhivskim institucijama,
- maksimalno pojednostaviti proceduru pristupa i korišćenja arhivske građe,
- locirati teme i periode od posebnog značaja za svakog od »subaštinika«,
- što pre otpočeti sa masovnom i efikasnom digitalizacijom arhivske građe.

Nakon toga sledilo bi njeno publikovanje ili u obliku knjiga, ali smatram još pre u obliku elektronskih izdanja zbornika dokumenata.

Naravno ne bih bio privatni preduzetnik da na kraju ne skrenem pažnju na mesto privatnog preduzetništva u korišćenju zajedničke baštine.

Agencije kakva je »Arhiv-asistent« posluju na tržišnim principima i svoju prednost vide u stručnom i obučenom kadru, savremenoj tehnici kojom raspolažu, dobrom poznavanju strukture fondova i lokacijom u Beogradu gde se ogromna većina arhivske građe i nalazi. Ove agencije bi elektronskim putem razmenjivale podatke sa interesentima i nakon toga za njihove potrebe vršile istraživanje u Beogradu u nekom od arhiva saveznih organa bivše SFRJ. Na ovaj način bi istraživanja bila mnogo efikasnija a zbog putnih troškova i jeftinija.

Pri tome pravni i materijalni status arhivske građe ni jednog trenutka nije sporan, niti je sporno da u kulturološkom smislu ova arhivska građa predstavlja zajedničku baštinu koja pripada svim državama sukcesorima bivše SFRJ. Njeno korišćenje je slobodno i dopušteno svima. Arhivska građa ili dozvola za uvid u nju se ne mogu prodavati, naplaćuju se samo tehničke i intelektualne usluge. U svim publikovanjima neophodno je navesti izvor a dostup podacima za širi krug korisnika moguć je samo po propisima koji regulišu ovu oblast u svakoj od zemalja uključujući i propise o zaštiti privatnosti.

Sa intenziviranjem saradnje i digitalizacijom ne treba čekati jer »najbolje zaštićena arhivska građa je publikovana arhivska građa«.

ZAKLJUČAK

U skladu sa tekstom Aneksa 'D' sporazuma o sukcesiji bivše SFRJ, veći ili manji deo arhivske građe bivših saveznih arhiva SFRJ će imati status »zajedničke baštine« odnosno predstavljajući kulturno blago većeg broja zemalja sukcesora bivše SFRJ.

Deo ove građe predstavlja i arhiva Višeg vojnog suda u kome su kao drugostepeni razmatrani predmeti vojnih sudova sa teritorije cele bivše SFRJ.

Pošto je ovakve fondove nemoguće fizički deliti potrebno je u međusobnoj saradnji arhivskih institucija sa teritorije bivše SFRJ propisati procedure i način za slobodan i ravnopravan pristup ovoj arhivskoj građi.

Dosadašnja iskustva govore da bi red poteza bio sledeći: sklapanje međusobnih sporazuma o saradnji u korišćenju arhivske građe bivših saveznih organa, razmena informacija o vrsti i obimu građe koja ima tretman »zajedničke baštine«, propisivanje (pojednostavljenih) procedura za pristup i na kraju digitalizacija arhivske građe.

Pri tome treba poštovati princip nedeljivosti fondova i ravnopravnog finansiranja zajedničke baštine.

SUMMARY

ARCHIVES OF JNA MILITARY COURTS AS COMMON HERITAGE

Example of Superior Military Court 1945 Archives

According to Annex »D« of the Agreement on succession of former SFRY, larger or smaller parts of archives of former federal archives of SFRY will have the status of »common heritage« and will represent cultural heritage of a larger number of countries, the successors of the former SFRY.

These archives also include, as their integral part, the archives of the Superior Military Court, in which the cases of military courts from the entire territory of former SFRY were handled at the second instance. Since it is impossible to divide such fonds physically, it is necessary to define the procedures and methods of free and equal access to them.

Past experiences teach us that the steps should be taken in the following order: conclusion of mutual agreements on cooperation for using archives of former federal authorities; exchange of information as to the kind and volume of material which has the status of »common heritage«; definition of (simplified) procedures for access to material and in the end - digitalization of archives. At the same time, the principles of indivisibility of fonds and equal financing of common heritage should be applied.